

III-1178

59
434

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ІНСТИТУТУ АГРОБІОЛОГІЇ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том II

Накрито _____
Окончено _____ 52
на 140 сторінках

Купівельний № 2
Фонд №
Бібліотечний № 23

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1952

11-1178

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ІНСТИТУТУ АГРОБІОЛОГІЇ

59
434

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том II

БІБЛІОТЕКА
Природознавчого Музею
АН УРСР
№
м. Львів.

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1952

тсфауны и совершенно не затрагивают вопроса о распространении отдельных видов по растительным зонам.

Различия в климатических, почвенных и других условиях на равнине и в горах обуславливают наличие вертикальной зональности в распределении растительности на описываемой нами местности.

В Советских Карпатах по мере подъема в горы можно видеть следующие растительные зоны:

- 1) зона широколиственных лесов (дубравы и бучины);
- 2) зона хвойных лесов;
- 3) субальпийская зона — криволесье и полонины.

Каждая зона характеризуется свойственными ей климатическими, эдафическими и другими условиями, что обуславливает вертикальное размещение позвоночных животных, в частности земноводных и пресмыкающихся.

В связи с изучением фауны позвоночных животных Советских Карпат зоологами Института агробиологии АН УССР и Львовского университета было проведено с мая 1948 по август 1950 года 7 выездов в различные районы Восточных Карпат и Закарпатской низменности, во время которых собирался материал по герпетофауне этой территории. За весь период работы собрана коллекция земноводных и пресмыкающихся в количестве 236 экземпляров.

В результате изучения герпетофауны Советских Карпат и Закарпатья нами найдено 24 вида земноводных и пресмыкающихся, которые распространены в настоящее время как на северных, так и на южных склонах Карпат. Одновременно установлено, что некоторые виды, как, например, горный и карпатский тритоны (*Triturus alpestris*, *Triturus montandoni*), пятнистая саламандра (*Salamandra salamandra*), горная жерлянка (*Bombina variegata*), не встречаются на равнине. Наоборот, такие животные, как прудовая лягушка (*Rana esculenta*), прыткая лягушка (*Rana dalmatina*), черепаха (*Emys orbicularis*) и др., не найдены в горах. Наконец, третья группа — это животные, не обнаруживающие экологической привязанности к определенной ландшафтной или растительной зоне. К ним относятся тритон обыкновенный (*Triturus vulgaris*), обыкновенная жаба (*Bufo bufo*), травяная лягушка (*Rana temporaria*), веретеница (*Anguis fragilis*), гадюка (*Vipera berus*) и др.

Полученные нами данные уточняют сведения о видовом составе герпетофауны Советских Карпат и Закарпатской низменности. Как показали проведенные исследования, некоторые виды из числа указанных для Закарпатья Терентьевым и Черновым [4], на самом деле не обнаружены (чесночница — *Pelobates fuscus*, камышевая жаба — *Bufo calamita*, озерная лягушка — *Rana ridibunda*). В то же время нами найдены и впервые описываются два новые для этой территории вида — болотная черепаха (*Emys orbicularis*) и эскулапова змея (*Elaphe longissima*).

НОВІ ЗНАХІДКИ ПЛЕЙСТОЦЕНОВОЇ ФАУНИ НА ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

С. І. Пастернак і К. А. Татаринів

Літом 1950 р. робітники гіпсових каменоломень у м. Щирці, Львівської області, натрапили на кістки плейстоценових тварин. Повідомлені про це працівники Природознавчого музею Інституту агробіології АН УРСР організували розкопки, результати яких подаємо нижче.

Висота, на якій розташовані каменоломні, так звана Церковна гора, лежить на західному краю Опілля. Вона має вигляд валу шириною близько 1 км, який одним кінцем сполучений з Опіллям, а другим висувається на 4 км на захід, до Дністровсько-Санської алювіальної рівнини. Відносна висота валу досягає 40—45 м.

У геологічній будові західного кінця Церковної гори, де були знайдені кістки, є відклади крейдяного, третинного та четвертинного віку, які знизу вверху чергуються у такому порядку:

1. Сірий, піскуватий мергель залягає в основі Церковної гори. Його колишні відслонення у підніжжі гори тепер закриті делювієм.

2. Піски, знизу зелені глауконітові, а у верхній частині зеленуватосірі, глинисті, загальною товщиною в декілька метрів.

3. Прошарок конгломерату, який складається з літотамнійового вапняку та рештків фауни з домішкою дрібної гальки чорного кременю.

4. Грубокристалічний сірий гіпс з гніздами дрібнокристалічного білого. У верхній частині зустрічаються інколи прошарки ангідриту. В деяких місцях на поверхні гіпсу утворився кристалічний кавернозний вапняк — продукт розкладу сульфату.

5. Залишки стародавнього делювію, що складається з продуктів розмивання сірих глин, які в первісному вигляді можна бачити у відслоненнях в середній частині гори. Товщина коливається від 0 (у каменоломні, де знайдено фауну) до 1 м і більше (у сусідньому відслоненні).

6. Жовтуваті та лесовидні суглинки, які товстим шаром вкривають як хребет, так і схили Церковної гори.

За віком мергелі треба зарахувати до маастрихту, шари

№ 2—4 — до нижнього тортону, а залягаючи на них сірі глини — до верхнього тортону. Час утворення стародавнього делювію з сірих глин (шар № 5) можна віднести до кінця третинного періоду або до початку плейстоцену. Нарешті, суглинки, на нашу думку, належать до неоплейстоцену.

У каменоломні на західному схилі гори видно дві карстові воронки, що продірявлюють товщу гіпсу аж до підшви, до тортонських пісків.

Перша з них, діаметром близько 3 м, у нижній частині вужча, у верхній — ширша, обмежена більш-менш вертикальними стінками, заповнена делювієм з сірих (верхнетортонських) глин. Вона утворилась до того часу, як гору прикрили лесовидні суглинки.

Друга воронка, в якій знайдено фауну, розташована на самому краю гори. Вона була тільки з трьох сторін обмежена гіпсовими стінками, які порозривані досить широкими вертикальними щілинами. У нижній частині південної стінки видно нішу. З заходу і частково з півночі воронка була майже зовсім відкрита. Сьогодні важко точніше встановити її форму і розмір, бо гіпс з двох сторін вже вибраний і доводиться користуватись інформаціями робітників каменоломні.

Нижня частина воронки заповнена жовтуватими суглинками. На глибині 4—4,5 м від поверхні ґрунту (і 3 м від поверхні гіпсу) залягає шар жовтуватосірого суглинку, товщиною приблизно в 0,5 м, в якому виявлені безладно розкидані кістки та зуби мамонтів. З них найкраще збереглися кутні зуби, з яких два ще сиділи в уламках щелеп. Нижче подаємо їх короткий опис.

М⁶, М⁶, М₆. Три великі зуби, з них два верхні — М⁶, один правий нижній — М₆. Зуби масивні, важкі, належать одній тварині. Ширина коронки коливається в межах 88,5—100,0 мм, довжина жувальної поверхні велика і досягає 210,0 мм. Емаль має дрібні, незначні зморшки в середній частині пластин, а її товщина дорівнює 1,5 мм. Ширина пластин — від 6,5 до 7,1 мм, відстань між пластинами — 4,6—5,0 мм. Два верхні зуби мають дентинову обкладку, товщина якої (з боків) 8—12 мм.

Крім цього, знайдено уламок з частково збереженими чотирма пластинами, який, мабуть, є задньою частиною лівого нижнього зуба того самого екземпляра мамонта. Так ми зібрали всі чотири зуби одного екземпляра. На 10 см жувальної поверхні припадає 9—9,5 пластини, що наближується до частоти пластин на зубах сибірських мамонтів. Відношення довжини жувальної поверхні до ширини виражається числом 1,9. Зуби мало зношені. Висота коронки 150,0—180,0 мм. Найбільш стерті передні й середні пластини зубів мають форму вузьких стрічок. Крайні, найменш стерті пластини позначаються на поверхні як сполучені між собою овали. Корені на цих зубах мало розвинені, що, на нашу думку, пояснюється тим, що ці зуби належать до останньої (шостої) зміни. Проглядаючи велику серію зубів *Elephas primigenius* Blum., здобутих в різних місцях західних областей України (фонди Львівського наукового природознавчого музею АН УРСР), ми помітили, що

зуби середніх змін мають добре розвинені корені, а у зубів останніх змін добре виявлених коренів немає.

М₅ — нижній лівий зуб (зуб з лівої гілки нижньої щелепи дорослого мамонта). Він добре зберігся. Ширина коронки (жувальної поверхні) — 88,0 мм, тобто майже така, як у М₆. Довжина жувальної поверхні — 210,0 мм, тобто довша, ніж у попереднього нижнього зуба. Емаль має дрібні зморшки, товщина її — 1,8 мм. Ширина пластин — 6,8 мм, відстань між пластинами — 6,0 мм. На 10 см жувальної поверхні припадає 9,5 пластини. Таким чином, цей зуб своїми розмірами майже не відрізняється від попередніх мало зношених зубів (М₆⁶), і віднесений нами до молодшого місцеполсження в щелепі на підставі меншого числа пластин, яких в цьому зубі 17, прсти 23 в попередньому, старшому молярному зубові. Даний зуб стертий більше. Висота коронки — 95,0 мм, зубні пластини всі досить рівномірно стерті, але задні пластини на жувальній поверхні мають форму дисків. Через п'ять задніх пластин проходить неглибокий рівчачок шириною 6 мм.

М₄, М₄ (у зв'язку з тим, що зуби сильно зношені, зміну точно встановити важко, можливо, що це М₄). Ці зуби різко відрізняються від попередніх зубів двох старших змін. Обидва зуби досить добре збережені і належать одній тварині, вони невеликого розміру і малої ваги. Корені довгі. Ширина коронки по жувальній поверхні — 74,0—79,0 мм, довжина жувальної поверхні — 195,0—205,0 мм, висота коронки — 65—66 мм, що вказує на велику зношеність цих зубів. Емаль на пластинах товстіша і дорівнює 1,8 мм. Більша і товщина (або ширина) пластин — 9,9—10,1 мм, а тому на 10 см жувальної поверхні припадає лише 7 пластин, проти 9,5 у двох старших змінах (М₆, М₅).

В кожному зубі стертий кінець задньої (останньої) пластини має форму дисків. У лівому зубі друга і третя передостання пластини складаються з двох овалів. Решта пластин має форму вузьких і довгих стрічок.

М², М² — завдяки поганому збереженню і великій зношеності важко встановити зміну цих двох зубів, які, мабуть, належать одному екземпляру. Молярний зуб під порядковим № 7 має лише десять пластин. Ширина жувальної поверхні коронки зуба від 71,8 до 77,4 мм, довжина — 130,0 мм, товщина емали в середній частині пластин — 1,5 мм, товщина пластин досить велика — 7,6 мм. Добре виявлені зморшки. На 10 см жувальної поверхні припадає на одному 7, а на другому 8 пластин. Коронка дуже зношена, її висота 95,0 мм. Зубні корені всі обламані. Задні пластини виражені у вигляді дрібних дисків, один зуб має вищерблену жувальну поверхню.

М₂, М₂ — два зуби молодого мамонта, які знаходились з прavoї сторони нижньої і верхньої щелеп. Збережені вони надзвичайно погано, вірніше було б говорити не про зуби, а про фрагменти зубів. Висота коронки лише 78,0 мм. Ширина жувальної поверхні — 50,9—78,0 мм. Емаль товщиною 1,1 мм має дрібні зморшки, на верхньому зубі кожна з середніх пластин на жувальній поверхні

складається з трьох свалів, з них деякі між собою сполучені. На 5 см жувальної поверхні припадає 5 пластин. На зубі під № 9 збереглося 7 пластин, а на зубі під № 10 — 6 пластин. Усі пластини мають форму вузьких і довгих стрічок. На зубі № 10 пластини високо виступають над жувальною поверхнею, бо цемент між ними більше стерся. Ширина (товщина) пластин 5,3—5,5 мм, відстань між пластинами 3,7—6,1 мм.

Крім зубів мамонта, було знайдено велику кількість уламків кісток і бивнів. Один уламок бивня молодого мамонта має довжину 30 см і діаметр 7,5 см. Дрібні уламки бивнів розсіпані головним чином у верхній частині фауноносного шару. В багатьох випадках ці уламки утворювали брекчію, зцементовану глинистою породою.

Серед уламків кісток ми розрізняємо: суглобову частину правої гомілки довжиною 27 см, різні частини кісток кінцівок, п'ять більших уламків довжиною 22, 29, 35, 37, 40, 43,5 см. Уламки ребер: а) довжина 16 см, ширина 9 см; б) довжина 29,5 см, ширина 6,5 см; в) довжина 9,5 см, ширина 6,5 см. Фаланга пальця довжиною 12,5 см, діаметром 5 см. Хребець молодого мамонта діаметром 19,5 см. З кісток черепів під час розкопки було знайдено: уламок призубної частини лівої нижньої щелепи довжиною 32,5 см, передній кінець нижньої щелепи молодого мамонта довжиною 29,5 см, уламок нижньої щелепи молоді тварини (симфіс) довжиною 12 см. Дрібні уламки черепної коробки в кількості 31 штука. Тут же було знайдено уламок лопатки з суглобовою поверхнею довжиною 23 см.

В одному кутку ями знайдено і зібрано декілька зубів і кісток інших плейстоценових тварин, зокрема зуб коня (*Equus caballus foss.*), зуб ведмедя (*Ursus spelaeus* Bl.).

Усі знайдені рештки кісток перелічених вище звірів зберігаються у палеозоологічних фондах Природознавчого музею Інституту агробіології Львівського філіалу АН УРСР.

Розглядаючи стан збереження решток скелетів і їх безладне скупчення у ямі, приходимо до висновку, що вони досить довго лежали на поверхні. У теперішнє місцезнаходження попали тільки окремі частини, пообламувані та некомплектні. Можна припустити, що їх скинула сюди людина.

На шарі, вмещаючому фауну, лежав піскуватий суглинок, а вище — типовий лесовидний суглинок, що безперервним плащем вкриває схил гори. Як видно, ця воронка утворилась пізніше від вище описаної (заповненої делювієм сірих глин), але перед відкладенням лесовидних суглиноків.

У продовженні стінки тієї ж каменоломні, у розрізі плейстоценових відкладів відслонюється лінза викопного ґрунту товщиною до 20 см. Вона вкриває поверхню якоїсь старої неглибокої воронки і має вигляд тарілки з піднятими краями. Підстелює її досить крупнозернистий суглинок, а прикриває шар лесовидного суглинку (чи лесу) товщиною близько 2 м.

Можливо, що по цьому прошарку треба розділити товщу суглиноків на два горизонти, які паралелізуються з двома фазами

Вимір зубів (в мм) *Elephas primigenius* В 1 і п. з Церковної гори, поблизу м. Щирець, Львівської області

Елементи вимірів	Екз. 1			Екз. 2	Екз. 3		Екз. 4		Екз. 5	
	№ 1 M ₆	№ 2 M ₆	№ 3 M ₆	№ 4 M ₅	№ 5 M ₄	№ 6 M ₄	№ 7 M _?	№ 8 M _?	№ 9 M _?	№ 10 M ₃
Ширина коронки	88,5	110,0	110,0	88,0	79,0	74,0	71,8	77,4	78,0	50,9
Кількість пластин	23	16 ¹	17	17	13	13	10	—	—	—
Висота коронки	150,0	180,0	163,0	95,0	65,0	66,0	—	95,0	78,0	78,0
Довжина жувальної поверхні	168,0	195,0	210,0	210,0	195,0	205	130,0	—	—	—
Товщина емалі	1,5	1,5	1,5	1,8	1,8	1,8	1,5	1,5	1,1	1,1
Товщина пластин	7,0	6,5	7,1	6,8	10,1	9,9	7,6	8,3	5,5	5,3
Відстань між пластинами	5,0	4,6	4,5	6,0	5,9	4,8	5,1	5,8	3,7	6,1
На 10 см жувальної поверхні пластин	9	9,5	9,5	9,5	7,0	7,0	8,0	7,0	—	—
Відношення довжини жувальної поверхні до ширини	1,89	—	1,9	2,2	2,46	2,77	1,81	—	—	—

1 Кількість пластин на жувальній поверхні зуба.

одного зледеніння, чи двома окремими зледеніннями. З них нижній містить фауну мамонтів і не може бути старшим від дніпровського зледеніння.

Барто згадати ще про чотири знахідки плейстоценової фауни, зроблені за останні роки в західних областях УРСР.

1. На віддалі близько 2 км на південь від Щирця, у суглинках, ще заповнюють карстову воронку в гіпсах сусідньої гори, в 1949 р. С. О. Пашкевич знайшла рештки фауни. З них визначено: дві нижні щелепи коня (*Equus caballus foss.*), ліва нижня щелепа лося (*Alces alces L.*), ріг зубра (*Bison priscus*), зуб ведмедя (*Ursus spelaeus Bl.*).

2. Під час польових робіт в околицях с. Веринь, Миколаївського району, Дрогобицької області, С. І. Пастернак в червні 1949 р. на Дністровській терасі знайшов один зуб мамонта (*Elephas primigenius Blum.*), розбитий на шість кусків. Товщина пластин цього зуба дорівнює 9 мм, товщина емалі — 2,7 мм, відстань між пластинами — 5,6 мм. Емаль має товсті, добре виявлені зморшки.

3. В річищі Дністра, біля с. Крупського, того ж району, П. П. Балабай з бригадою рибалок с. Надітичі, Дрогобицької області, 10 вересня 1949 р. витягли сіткою бивень мамонта довжиною 107 см, діаметром 6—8 см.

4. У 1949 р. В. О. Горецьким під час польових робіт в Івано-Франківському районі, Львівської області, на відстані 1,5 км в напрямі на південний захід від с. Страдч, на Пісківій горі в четвертинних відкладах, які залягають над тортонськими пісками, знайдені рештки — череп, щелепи, хребці, ребра, окремі зуби ведмедя (*Ursus spelaeus Bl.*), зуби коня (*Equus caballus foss.*) та зуби носорога (*Rhinoceros sp.*).

НОВЫЕ НАХОДКИ ПЛЕЙСТОЦЕНОВОЙ ФАУНЫ В ЗАПАДНОЙ ПОДОЛИИ

С. И. Пастернак и К. А. Татаринцов

Резюме

Летом 1950 года рабочие гипсовых каменоломен в районе г. Щирец, Львовской области, обнаружили остатки плейстоценовой фауны. Уведомленный об этом Природоведческий музей Института агробиологии АН УССР произвел дальнейшие раскопки в месте, где были обнаружены остатки костей.

Установлено, что в суглинках, заполняющих карстовую воронку, на глубине около 4,5 м ниже поверхности почвы помещались разрозненные части скелетов мамонтов (*Elephas primigenius Blum.*), фрагменты костей и зубов лошади (*Equus caballus foss.*) и медведя (*Ursus spelaeus Bl.*).

Из добытого материала заслуживают внимания 11 зубов мамонтов, из которых М⁵, М⁶. М⁶ и обломок М⁶ принадлежат одному

экземпляру, М⁵ — другому. М², М² — по причине плохой сохранности не могут быть точно отнесены к определенной смене, но, безусловно, принадлежат одному животному. М⁴, М⁴ принадлежат третьему экземпляру, а М², М² — пятому экземпляру.

Кроме того, в районе Щирца в другой карстовой воронке были найдены остатки, из которых определено: две нижние челюсти лошади (*Equus caballus foss.*), рог зубра (*Bison priscus*), нижняя левая челюсть лося (*Alces alces L.*) и зуб медведя.

В с. Веринь, Николаевского района, Дрогобычской области, на террасе Днестра найден разбитый коренной зуб мамонта, который, по видимому, относится к пятой (М⁵) или шестой (М⁶) сменам.

В русле Днестра, вблизи с. Крупское, того же района, рыбаки сетью извлекли бивень молодого мамонта.

В 1949 г. В. А. Горецкий вблизи с. Страдч, Ивано-Франковского района, Львовской области, на склонах Песковой горы в четвертинных отложениях обнаружил обломки костей черепа, позвонки, ребра, отдельные зубы медведя (*Ursus spelaeus Bl.*), зубы лошади (*Equus caballus foss.*) и зубы носорога (*Rhinoceros sp.*).

ЗМІСТ

Відділ зоології

Балабай П. П., До вивчення іхтіофауни басейну верхнього Дністра	3
Татаринов К. А., Ондатра у верхів'ях Дністра і перспективи її використання	27
Тарасова М. К., Мисливськопромислові водоплавні птахи верхів'я басейну Дністра	45
Татаринов К. А., Нарис фауни ссавців деревних насаджень району міста Львова	61
Здун В. І., Личинки трематод в молюсках родини <i>Melaniidae</i> з нижньої течії р. Дністра	93
Кулаківська О. П., Явище акцелерації статевої системи у <i>Crepidostomum farionis</i> О. Ф. Мілл.	114
Полушина Н. А. і Татаринов К. А., До герпетофауни Закарпатської області і Радянських Карпат	117
Пастернак С. І. і Татаринов К. А., Нові знахідки плейстоценової фауни на західному Поділлі	127

Відділ ботаніки

Лазебна Н. М., Шипшини секції <i>Cinnamotheae</i> DC. Прикарпаття як Світамінна сировина	134
--	-----